

هزارنامه

فهرست قبالات دوره قاجار

● علی ططری

● هزارنامه، فهرست قبالات دوره قاجار
 ● نویسنده: امید رضایی
 ● مجمع ذخائر اسلامی قم؛ ۱۳۸۷؛ ۲۶۴ صفحه؛ چاپ اول

در شماره ۱۱۲ کتاب ماه تاریخ و جغرافیا اشاره‌ای به فعالیت‌ها و برخی تازه‌های کتاب‌های اسنادی مجمع ذخائر اسلامی قم شد. در این مجال نیز با توجه به رسالت مجله کتاب ماه تاریخ و جغرافیا که همانا اطلاع‌رسانی در حوزه‌ی تازه‌های نشر است، وظیفه‌ی خود می‌دانیم تعداد دیگری از آثار اسنادی منتشر شده توسط مجمع ذخائر اسلامی را معرفی نماییم. امید است این اطلاع‌رسانی دریچه‌ای باشد به سوی ارتقای سطح پژوهش‌های اسنادی.

هزارنامه

«هزارنامه» عنوان کتابی است که به کوشش امید رضایی و با همکاری مریم عظیم و علیرضا اسلامی کلانتر و توسط مجمع ذخائر اسلامی برای نخستین بار در بهار ۱۳۸۷ منتشر شد. این کتاب در اصل فهرست گزیده‌ای از قبالات دوره قاجاریه بین سال‌های ۱۳۹۹-۱۲۱۲ قمری است که توسط میرزا محمد کاظمینی به آستانه امامزاده جعفر یزد اهداء شده است. امید رضایی در این کتاب فهرست اسناد مذکور را در ۱۰۵۶ عنوان ارائه نموده است. وی موضوعات اسناد را به عناوین زیر دسته بندی و نام‌گذاری کرده است:

- ۱- مصالحه‌نامه؛ ۲- اجاره‌نامه و مقاطعه‌نامه؛
- ۳- مبیعه‌نامه قطعی که به اختصار به صورت «مبیعه‌نامه» معرفی شد؛ ۴- بیع شرط‌نامه و یا مبیعه‌نامه شرطی؛ ۵- خیره‌نامه یا قیمت‌نامه که نظریه‌ی کارشناسان، خبرگان محلی یا کارگزاران حاکم شرع یا شیخ‌الاسلام است؛ ۶- وکالت‌نامه؛ ۷- اقرارنامه، باطل‌نامه، اعتراف‌نامه و بارنامه؛ ۸- قرارنامه که موضوع آن توافق بر سر یک موضوع است؛ ۹- التزام‌نامه؛ ۱۰- اخبارنامه؛ ۱۱- هبه‌نامه؛ ۱۲- زمه‌نامه یا تمسک‌نامه؛ ۱۳- صدق‌نامه یا مهرنامه؛ ۱۴- طلاق‌نامه؛ ۱۵- شراکت‌نامه؛ ۱۶- وقف‌نامه؛ ۱۷- مرانه‌نامه؛ ۱۸- مزارعه‌نامه؛ ۱۹- استشهاده؛ ۲۰- احضاریه یا فراخوانی کتبی قاضی جهت رسیدگی به ادعا؛

۲۱- ورقه حکیمه، عریضه و حکم شرعی.

رضایی از هر کدام از انواع اسناد فوق، نمونه‌هایی را در کتاب آورده است و در پایان کتاب نیز نمایه‌ای از اشخاص و اماکن درج نموده است. اهمیت این اثر از آن جهت قابل تأمل و بررسی است که فهرستی از ۱۰۵۶ نامه و سند شرعی و غیر شرعی دوره قاجار و پهلوی را در خود جای داده است که به ویژه در روند پژوهش‌های تاریخ اجتماعی و قضایی اهمیت بسیار دارند.

از جمله آثار مهم و

باارزشی که در حوزه

چاپ مهرهای تاریخی

تاکنون منتشر شده

و اغلب پژوهش‌گران

اسنادی با آن آشنا

هستند، مجموعه مقالات

ارزشمند جهانگیر قائم

مقامی است

اسناد شرعی

اسناد شرعی در کتاب‌خانه میرزا محمد کاظمینی به کوشش سیدصادق حسینی اشکوری، مجمع ذخائر اسلامی، قم، ۱۳۷۸، چاپ اول، ۱۹۲ صفحه.

اسناد شرعی عنوان دیگری از مجموعه آثار منتشرشده توسط مجمع ذخائر اسلامی است. از آن‌جا که کتاب مذکور به طور اختصاصی اسناد شرعی را دربردارد، اشکوری با توجه به مقتضیات اسناد کتاب، به‌ویژه در رابطه با مسائل و عقود شرعی، توضیحات و حواشی بر اسناد افزوده است. این ارجاعات از کتاب «مبانی فقهی حقوق مدنی ایران» نوشته محمد ناصری اخذ شده است که در روی جلد کتاب نیز بدان اشاره شده است.

«اسناد شرعی» با پیش‌گفتاری کوتاه از سید صادق حسینی اشکوری آغاز می‌شود که در

قسمت پایانی کتاب گران سنگ قائم مقامی «مقدمه بر شناخت اسناد تاریخی» است که محققان با رجوع به ضمیمه شماره یک آن به عنوان «مهرهای پادشاهان ایران از ایلخانان تا زمان حال» می‌توانند از نتیجه این پژوهش بهره‌گیرند. البته قائم مقامی در آن بخش مهرهای مزبور را بررسی کرده و بیش از ۴۱ نوع مهر ارائه داده است. اما «مهرهای اسناد در گنجینه کاظمینی» عنوان کتاب دیگری است از انتشارات مجمع ذخائر اسلامی^۱ که توسط صادق حسینی اشکوری منتشر شده است. مهرهای منتخب در این کتاب محدوده زمانی ۱۰۵۶ تا ۱۳۵۵ هـ.ق. را دربرمی‌گیرد. این مجموعه مهرها همگی به گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی یزد تعلق دارد که البته توسط صاحب آثار وقف امامزاده جعفر (ع) شهرستان یزد شده است. و به گفته اشکوری «بیش از هفت هزار سند برای استخراج آن مرور شده» است. مهرهای این کتاب که نزدیک به سه قرن از تاریخ گذشته کشورمان را دربرمی‌گیرد، تداوم و تحول نقش، جنس، خطوط و خطوط مهرهای شخصی و حکومتی را به نمایش گذارده است. به نظر می‌رسد چاپ این مجموعه در کنار دیگر آثاری که در رابطه با مهرهای تاریخی منتشر شده است و در ابتدای این سطور اشاره‌ای به دو نمونه از آن‌ها شد، می‌تواند علاوه بر این که احیاکننده بخشی از تاریخ سیاسی و اجتماعی ما باشد، برای پژوهش‌گران و سند پژوهان نیز قابل استناد و استقبال باشد.

آشتیان به روایت تصویر و سند

آشتیان به روایت تصویر و سند، گردآوری و تدوین: محمدعلی نورائی آشتیانی، و اسداله عبدلی آشتیانی، مجمع ذخائر اسلامی، قم، ۱۳۸۶، ۳۸۴ صفحه، چاپ اول.

نویسندگان کتاب، پس از مقدمه‌ای کوتاه و معرفی موقعیت جغرافیایی شهر آشتیان و وجه تسمیه آن، به طور موجز به معرفی اسناد منتشر شده در کتاب و هم‌چنین بررسی جایگاه مشاهیر و فرزندان شهر آشتیان در تاریخ ایران زمین و شناسایی برخی از آن‌ها پرداخته‌اند. نگارندگان در فرازی از مقدمه خود نوشته‌اند: «این اثر در پی تأیید یا تکذیب هیچ فرد یا گروهی نیست بلکه آن‌چه از نظر تاریخی و یا تحول در

فرازهایی به ضرورت انتشار اسناد فوق اشاره دارد و در بخش دیگری «منظور از اسناد شرعی در کتاب راه، اسنادی دانسته است که بر پایه شرع مطهر اسلام استوار شده و مبانی و الزامات مطرح شده در آن با ملاکات شرع شکل گرفته است.» اشکوری در ادامه، اشاره‌ای دارد به این مهم که اسناد این کتاب فقط بخشی از اسناد شرعی موجود در کتاب‌خانه کاظمینی یزد است. او هم‌چنین بدان سبب که اسناد منتشر شده اغلب مربوط به وجهی از وجوه مسائل شرعی است و ممکن است برخی سندپژوهان با همه مقولات شرعی آشنایی کافی نداشته باشند، توضیح اسناد مزبور را از دیدگاه شرع اسلام لازم و ضروری دانسته و شرح آن‌ها را در پی اسناد آورده است. این موضوع را می‌توان از نقاط قوت کتاب به شمار آورد که منجر به غنای بیشتر اثر شده است.

در بخش‌های بعدی فهرست ۱۰۴ گانه اسناد کتاب ارائه شده است که به ظاهر در چینش و چاپ اسناد نظم محسوسی اعمال نشده است؛ شایسته بود نگارنده کتاب، ترتیب تاریخی و یا حتی الفبایی را در انتشار و درج اسناد رعایت می‌کرد. اسناد منتشره در کتاب «اسناد شرعی» را می‌توان به موضوعات کلی زیر دسته‌بندی کرد:

- ۱- اجاره‌نامه؛ ۲- استفتاء؛ ۳- اقرارنامه؛ ۴- اعتراف‌نامه؛ ۵- اعطای قرض؛ ۶- بیع‌نامه؛ ۷- سند فروش؛ ۸- حواله؛ ۹- مهرهای مالی؛ ۱۰- استشهدیه؛ ۱۱- صلح‌نامه؛ ۱۲- نکاح‌نامه؛ ۱۳- قبض رسید و وصول؛ ۱۴- وقف‌نامه؛ ۱۵- وکالت‌نامه؛ ۱۶- وصیت‌نامه.

در پایان کتاب فهرست موضوعی اسناد آمده است.

مهرهای اسناد در گنجینه کاظمینی، به کوشش: سید صادق حسینی اشکوری، مجمع ذخائر اسلامی، قم، ۱۳۷۸، چاپ اول، ۹۶ صفحه. از جمله آثار مهم و بارزشی که در حوزه چاپ مهرهای تاریخی تاکنون منتشر شده و اغلب پژوهش‌گران اسنادی با آن آشنا هستند، یک، مجموعه مقالات ارزشمند جهانگیر قائم مقامی است که در شماره‌های ۲ و ۳ و ۴ مجله بررسی‌های تاریخی در سال ۱۳۴۸خ به چاپ رسید. در این مجموعه مقالات «مهرها، طغراها، توفیق‌های پادشاهان ایران از دوره ایلخانان تا پایان قاجاریه» آورده شده است. دیگری،

متأسفانه در کتاب‌های اسنادی منتشر شده توسط مجمع ذخائر اسلامی، ترتیب زمانی و موضوعی در ارائه اسناد رعایت نشده است

این شهر بوده به نمایش گذاشته [شده] است.» کتاب آشتیان به روایت تصویر و سند در ۱۴ بخش مجزا اسناد و عکس‌های خانوادگی، مدارس، عکس‌های حکومتی، مساجد، آب‌انبارها، قبرستان و پل‌های شهر آشتیان به همراه اسناد حکومتی مربوط به دوران قاجار تا پهلوی دوم را عرضه نموده است. در بخش نخست، اسنادی از خاندان مستوفی‌الممالک و در رأس آنان، میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک و شجره‌نامه و برگزیده‌ای از میرزا یوسف مستوفی‌الممالک، میرزا هدایت‌الله مستوفی، پدر دکتر مصدق و هم‌چنین تصاویری از دکتر احمد متین‌دفتری و... در پی آمده است. در دومین بخش کتاب، خاندان هاشم خان از مستوفیان آشتیان مورد توجه قرار گرفته است. در این بخش تصاویری از میرزا محمد تقی قوام‌الدوله آشتیانی، پیش‌کار عباس میرزا نایب‌السلطنه و والی فارسی (متوفی ۱۲۹۰ق)، ابراهیم خان معتمدالسلطنه (پدر احمد قوام)، احمد قوام‌السلطنه، حسن و ثوق‌الدوله و... به چشم می‌خورد.

در بخش سوم کتاب به اسناد و تصاویر خاندان آقاسی بیگ از مستوفیان آشتیان توجه گردیده است که پس از ارائه شجره‌نامه، دو تصویر از میرزا محمود مستوفی آشتیانی در پی آمده است. در چهارمین بخش، برگزیده‌ای از اسناد و تصاویر خاندان میرزای آشتیانی به انضمام عکس‌هایی از میرزا حسن آشتیانی (نماینده آیت‌الله میرزای شیرازی در جریان لغو امتیاز رژی)، حاج میرزا احمد آشتیانی، میرزا مصطفی آشتیانی، میرزا مهدی آشتیانی و... آمده است. بخش پنجم کتاب به اسناد و تصاویر خاندان اعتصامی آشتیانی اختصاص داد که در این قسمت تصاویری از میرزا یوسف اعتصام‌الملک آشتیانی (پدر پروین اعتصامی)، پروین اعتصامی و چند نمونه سند از خانواده ایشان نیز ضمیمه شده است.

ششمین بخش کتاب «آشتیان به روایت تصویر و سند» به معرفی چند سند و عکس از خاندان دانش آشتیانی پرداخته است.

بخش هفتم کتاب که بیشترین حجم تصاویر و اسناد در مجموعه فوق را به خود اختصاص داده است، به معرفی اسناد و تصاویر رجال و مشاهیر مشهور تاریخ معاصر آشتیان از جمله عباس اقبال آشتیانی، علی آقا امین حضور آشتیانی و... می‌پردازد.

در بخش هشتم چند عکس از مدارس دولتی آشتیان آمده است.

در نهمین بخش نیز چهار عکس حکومتی متعلق به آشتیان را در خود جای داده است. دهمین بخش کتاب سر در منازل تاریخی آشتیان را به تصویر کشیده است. تصاویری از مساجد، آب‌انبارها، قبرستان، پل‌های تاریخی آشتیان در بخش یازدهم کتاب آمده است. بخش دوازدهم، دربرگیرنده‌ی ۲۱ سند حکومتی به ویژه مربوط به دوره پهلوی اول است.

در بخش سیزدهم کتاب، ۸۹ سند با موضوعات عقدنامه، وقف‌نامه، بیع‌نامه، صلح‌نامه، اجاره‌نامه، وصیت‌نامه و... متعلق به دوره‌های قاجاریه و پهلوی ارائه شده است.

چهاردهمین بخش کتاب نیز به تصاویری از بافت کنونی شهر آشتیان اختصاص یافته است. در بخش پایانی، پس از اسامی اهداء کنندگان مجموعه تصاویر و اسناد کتاب، فهرست اعلام و اشخاص آمده است.

اسناد سیاوشان

اسناد سیاوشان (دفتر اول)، به کوشش اسداله عبدلی آشتیانی، مجمع ذخائر اسلامی، قم، ۱۳۸۷، چاپ اول، ۲۰۰ صفحه.

«اسناد سیاوشان» اثر دیگری از مجموعه آثار منتشر شده توسط مجمع ذخائر اسلامی است آن چنان که روی جلد کتاب نوشته شده، این کتاب نخستین دفتر از مجموعه چند جلدی خواهد بود که گویا مجلدهای دیگر آن در حال انتشار است. کتاب با مقدمه‌ای کوتاه از سیدصادق حسینی اشکوری آغاز می‌شود و سپس عبدلی آشتیانی در بخش «درآمد» به بررسی پیشینه تاریخی و وجه تسمیه روستای سیاوشان را معرفی می‌کند. در فرازی از این درآمد آمده است:

«امروزه دهستان سیاوشان، در ۲۳۰ کیلومتری تهران و ۵۰ کیلومتری مرکز استان مرکزی یعنی اراک و ۵ کیلومتری آشتیان قرار دارد و یک دهستان بزرگ و با سابقه به شمار می‌آید.» پس از آن عبدلی آشتیانی با ذکر پیشینه تاریخی روستای سیاوشان و منابعی که از این منطقه در تاریخ ایران بعد از اسلام یاد کرده‌اند، به اهمیت و جایگاه به‌ویژه مذهبی ناحیه مذکور

کتاب اسناد قاجاری از آن جهت که اسناد نذی‌قیمتی را در قطع بزرگ و با چاپ رنگی که تاکنون منتشر نشده است به علاقمندان و پژوهش‌گران معرفی می‌کند، بسیار ارزشمند و درخور توجه است

مسالك الممالک عنوانی

برای مجموعه‌ای حداقل

مشتمل بر پنج منبع

در جغرافیا، جغرافیای

تاریخی و... یکی از

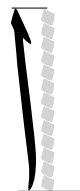
قدیمی‌ترین آنان مسالك

الممالک اثر جغرافی‌دان

بنام ایرانی اصطخری

است که بیش از یک‌هزار

سال از تألیف آن می‌گذرد

(اصفهان) به میرزا صالح، دستور ناصرالدین شاه قاجار به میرزا محمد قوام‌الدوله، پیشکار اصفهان در خصوص سفارش رحیم‌خان مباشر گمرک دارالسلطنه اصفهان (ربیع‌الاول ۱۲۷۹)، فرمان ناصرالدین شاه در خصوص اجاره پنج ساله گمرکات اصفهان، با تصریح به نام سلطان حسین میرزا، حکمران اصفهان (فرزند وی) (ذیقعه ۱۲۷۹)، برقراری مواجب برای میرزا محمدعلی اصفهانی، وزیر سابق بلوک لنجان (اصفهان) از طرف فتحعلی شاه در زمان حکمرانی سلطان محمد میرزا بر اصفهان (رمضان المبارک ۱۲۴۱)، فرمان ناصرالدین شاه در خصوص کم کردن و قسطی کردن مالیات نساجان و صباغان، و دستور ترویج عمل صباغی و نساجی به سلطان حسین میرزا، حکمران اصفهان (ذیقعه ۱۲۷۹)، سفارش ناصرالدین شاه به عمویش عمادالدوله امامقلی میرزا، حکمران کرمانشاهان و نهاوند و لرستان در خصوص حسین خان، ضابط اموال دیوانی (محرم ۱۲۸۶)، شرح سفر ناصرالدین شاه به اصفهان و لرستان و غیره و بعضی از انتصابات، فرمان ناصرالدین شاه به ظل‌السلطان درخصوص مالکین قریه نجف‌آباد اصفهان (جمادی‌الاول ۱۳۰۲) و... کتاب «اسناد قاجاری» دربرگیرنده‌ی ۲۱ عکس تاریخی است که اکثر آن‌ها به اواخر دوره‌ی قاجار تعلق دارد.

به هر روی، این کتاب در نگاهی کلی، از آن جهت که اسناد ذی‌قیمتی را در قطع بزرگ و با چاپ رنگی که تاکنون منتشر نشده است به علاقمندان و پژوهش‌گران معرفی می‌کند، بسیار ارزشمند و درخور توجه است. اما این نکته را نباید از ذهن به دور داشت که برخی از اسناد این مجموعه به سبب نوع خط و شیوه‌ی نگارش پر تکلف و مصنوع دوران قاجار برای مراجعان قابل استفاده نیست و لازم می‌نمود که متن استنساخ‌شده از آن‌ها نیز (اگرچه از سرعت انتشار کتاب می‌کاست) به همراه می‌آمد. این امر، علاوه بر این که به غنای اثر می‌افزود، منجر به درک، استفاده و ارجاع اسناد فوق می‌شد و بر ارزش کتاب می‌افزود.

پی‌نوشت:

۱ - انتشارات ریحانه رسول نیز در چاپ و نشر کتاب «مهرهای اسناد در گنجینه کاظمینی» همکاری داشته است.

به سبب وجود مقبره‌ی فاطمه صغری (س) که دختر سوم حضرت امام موسی کاظم (ع) است، اشاره می‌نماید. او هم‌چنین تاریخچه‌ای از امامزاده بی‌بی فاطمه صغری و تاریخچه‌ی تعزیه‌خوانی در سیاوشان، کاتبان و میرزاهای این روستا، قلعه‌ها، قنات و مزارع، چشمه‌ها و مراتع، کاروانسراها، مدرسه دولتی گلشن، پل‌ها حمام قدیمی و آسیاب‌های سیاوشان به همراه ۶۴ تصویر از اماکن تاریخی و نقاط دیدنی این منطقه ارائه می‌دهد. فهرست اسناد سیاوشان عنوان بخش دیگری از کتاب است که فهرستی از اسناد منتخب با موضوعاتی هم‌چون: مصالحه‌نامه، رسید پول، اجاره‌نامه، مقاطعه‌نامه، عقدنامه، وقف‌نامه، طلاق‌نامه، مبیعه‌نامه، قرآن و نسخ خطی و صورت‌مجلس‌ها و... را دربر دارد. در بخش بعدی تصاویر اسنادی که به موضوعات آن‌ها اشاره شد، آمده است که البته گردآورنده کتاب در ارائه فهرست و تصاویر اسناد ترتیب و نظم خاصی را رعایت نکرده است و جای آن بود تا اسناد یا به شیوه ترتیب زمانی و یا موضوعی مرتب و منتشر می‌شد، بدان جهت که برای پژوهش‌گران نیز استفاده از آن‌ها سهل‌الوصول‌تر می‌بود. در انتهای کتاب نیز فهرست اعلام، اشخاص و امکان درج شده است.

برخی از اسناد مجموعه اسناد قاجاری به سبب نوع خط و شیوه‌ی نگارش پر تکلف و مصنوع دوران قاجار برای مراجعان قابل استفاده نیست و لازم می‌نمود که متن استنساخ‌شده از آن‌ها نیز به همراه می‌آمد

اسناد قاجاری

اسناد قاجاری در مجمع ذخائر اسلامی (قم - ایران)، به کوشش سیدصادق حسینی اشکوری، مجمع ذخائر اسلامی، قم، ۱۳۸۶، ۲۸۴ صفحه، چاپ اول

کتاب با معرفی کوتاه از تاریخچه تأسیس مجمع ذخائر اسلامی قم و هم‌چنین آثار اسنادی منتشر شده توسط این مجمع به برخی فعالیت‌ها و برنامه‌ها و چشم‌انداز آینده‌ی مجمع مذکور آغاز شده است. اسناد قاجاری محتوی ۱۳۶ سند تاریخی دوره‌ی قاجار است. در این اثر هم‌چون دیگر کتاب‌های اسنادی منتشر شده توسط مجمع ذخائر اسلامی، ترتیب زمانی و موضوعی در ارائه اسناد رعایت نشده است. موضوع برخی اسناد ارائه‌شده در این کتاب - که گزیده‌ای از اسناد قاجاری موجود در مجمع ذخائر اسلامی است - بدین شرح است: فرمان فتحعلی شاه قاجار در خصوص استمرار حکمرانی بلوک النجان و لنجان